

*Корольова Н. О.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри німецької філології**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

КОНЦЕПТОСФЕРА ІДІОСТИЛЮ ТОМАСА МАННА (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «БУДДЕНБРОКИ»)

Анотація. Статтю присвячено особливостям лексико-семантичного відображення концептів, котрі є ключовими та базисними валоративами поведінки персонажів роману Томаса Манна «Будденброки». Зазначено конкретні аспекти сприйняття цих концептів, встановлено мовні складники ядра та периферії лексико-семантичних полів. Лексика в сукупності її семантичних зв'язків є важливим складником системи засобів відображення ментальності німецького народу у творах Т. Манна. Для осягнення її своєрідності важлива як уся сукупність слів, так і їх значення, образотворчі можливості тощо [1, с. 65]. Семантика лексем, що відображають ментально-поведінкові норми та ментально-психологічні характеристики персонажів творів як суб'єктів ментальності німецького народу, розкривається нами за допомогою семантичних складників лексико-семантичних полів. Лексико-семантичне поле – це сукупність мовних одиниць, об'єднаних спільністю вираження певного поняття [2, с. 59]. Базисне для поля поняття є ідеальним елементом, тоді як інтегровані у поле слова, що перебувають у певних відношеннях одне з одним, є його матеріальним утіленням. Основою для виокремлення семантичних полів може слугувати наявність спільного змістового значення у системі явищ дійсності, що репрезентуються. Семантичне поле як спосіб відображення мовної картини світу різних народів залежить від національного сприйняття світу. Ядро семантичного поля виражає спільну з поняттям семантичну ознаку [3, с. 60]. Актуальність статті полягає в орієнтації її проблематики на сучасну парадигму лінгвістичної думки щодо взаємозв'язку мови, культури та мислення народу. Новизну матеріалу визначає встановлення ментально-психологічних рис персонажів творів Т. Манна, яке ґрунтується на інтерпретації семантики та прагматики лексичних елементів, які входять до певних лексико-семантичних полів, що визначаються зазначеними у роботі базисними концептами та виокремленими аспектами їх відображення у свідомості персонажів.

Установлено, що відображення національної ментальності у творі здійснюється за допомогою мовних засобів, які експліцитно чи імпліцитно маркують лексику, що слугує для характеристики персонажів як суб'єктів ментальності німецького етносу.

Ключові слова: національна ментальність, ментальні риси, лексико-стилістичне поле, мовне відображення, ментально-психологічний портрет, стилістична інтерпретація.

Постановка проблеми. Проблема вивчення відображення мовою мисленневих структур, притаманних певному етносу, сягає досліджень В. фон Гумбольдта та О.О. Потєбні і продовжується до наших часів. У сучасних дослідженнях національний спосіб сприйняття та розуміння дійсності, що детермінується сукупністю когнітивних стереотипів нації, визначається

як національна ментальність [4, с. 22; 5, с. 201–202; 6, с. 54]. Вона трактується як своєрідний тип, образ мислення, соціально-психологічні установки, специфічний спосіб сприйняття об'єктивної реальності. Складниками ментальності є колективна пам'ять, соціальні уявлення та відносини, колективні емоції, почуття і настрої, норми, цінності та ідеали, національний характер та темперамент, ментальні репрезентації культури, стиль мислення, поведінкові зразки, національна ідентичність і мова [5, с. 34; 6, с. 202; 7, с. 150]. Розгляд мовного відображення решти складників національної ментальності відповідає панівній антропоцентричній парадигмі. Зауважимо: оперуючи поняттям національної ментальності, ми погоджуємося з твердженням П. Дінцельбахера, наведеним ним у передмові до книги «Історія європейських ментальностей», про нестатичну природу ментальності [5, с. 5]. Динаміка її розвитку адаптується до історико-соціальних обставин та епохи існування етносу. Отож, ми говоримо про історичну ментальність, про ті її особливі риси, що характерні для певного народу і притаманні йому на тому чи іншому етапі розвитку [Там само].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно вивченню піддавалися філософські погляди Томаса Манна (Р. Віммер, А. Геворкян, Г. Курцке, Л. Хандогіна, М. Харитонов – у межах культурології; В. Адмоні, С. Апт, Є. Волощук, І. Дірзен, Т. Мотильова, А. Русакова – у літературознавстві) [1, с. 28–31; 8, с. 55]. У філологічних дисертаціях, матеріалом яких стали твори Томаса Манна, вивчалися прагматика синтаксису (Л. Фаткулова), особливості оповідного стилю (С. Одинцова), синтез функціональних стилів (І. Буц), національно марковані «російські» концепти (О. Барінова) [Там само].

Метою статті є виокремлення основних концептів, що є ментальними орієнтирами для персонажів роману Томаса Манна «Будденброки». Для досягнення цієї мети необхідно визначити поняття національної ментальності в гуманітарних науках, провести лексико-стилістичний аналіз мовних засобів, які експліцитно чи імпліцитно відображають характери головних героїв романів, яких ми розглядаємо як суб'єктів ментальності німецького народу, що діють у взаємозв'язку з часопростором твору, відображеною у ньому епохою з властивими їй особливостями культури, нормами поведінки, організацією побуту.

Виклад основного матеріалу. Персонажі творів письменника є суб'єктами ментальності народу. Лексичні, стилістичні та граматичні засоби, визначені у процесі дослідження мови творів, можна вважати маркерами вербалізації їх ментально-психологічних портретів. Основою існування персонажів є певні моральні та психологічні орієнтири – концепти, які формують їх поведінку та реакції на зовнішню дійсність.

Виокремлення та встановлення мовних складників лексико-семантичних полів цих концептів містять указівку на особливості їх відображення у творах та відтворення й сприйняття у свідомості персонажів. Прагнення до порядку (ORDNUNG), цінуння часу (ZEIT), повага до пунктуальності, точності (PUNKTLICHKEIT), бережне ставлення до всього, що пов'язано з домом (HAUS), виконання обов'язку (PFLICHT) є пріоритетними правилами соціальної поведінки персонажів романів Т. Манна; це концепти, які мають конвенційні мовні форми вираження змісту, віддзеркалюють найсуттєвіші правила взаємодії людей у суспільстві, властиві їм психологічні особливості. Під національною ментальністю розуміємо сукупність варіативних форм світосприйняття, які властиві певним групам людей, об'єднаних у соціальні чи історичні спільноти. Національна ментальність існує на рівні індивідуальної та колективної свідомості, визначає властиві цим людям психологічні особливості, що лежать в основі звичаїв і моралі та формують способи їх поведінки стосовно зовнішньої дійсності. Художні тексти можуть розглядатись як джерело відомостей про ментальність етносу, оскільки вони містять інформацію про особливості культури народу, зафіксовані у мові [7, с. 96; 9, с. 34].

Роман Т. Манна «Будденброки» є одним із найбільш значних доробків довоєнної німецької і європейської літератури загалом. Роман описує загальний процес зникнення патриціїв буржуазії як притаманного ретроспективній Німеччині суспільного та соціального прошарку [1, с. 28–31].

Центральною мовною одиницею вербалізації сприйняття та розуміння концепту ORDNUNG у романі «Будденброки» є іменник *die Ordnung*, який формує ядро однойменного лексико-семантичного поля.

Мова роману дала можливість виокремити основні складники лексико-семантичного поля, які характеризують специфіку розуміння цього концепту та прагнення до його реалізації у творі. До ближньої периферії лексико-семантичного поля у романі належать мовні одиниці, які так характеризують сприйняття концепту ORDNUNG персонажами твору, як «Дотримання встановлених правил та традицій», «Організація зовнішньої дійсності», «Соціальна стратифікація». Лексемами, що формують дальню периферію, є ті, що відображають сприйняття цього концепту в межах необхідності «Впорядкування внутрішнього світу».

Сприйняття концепту ORDNUNG персонажами твору як необхідності «Дотримання встановлених правил та традицій» відображається на побутовому рівні, стосуючись, наприклад, дотримання правил поведінки за столом:

Lebrecht Kröger übernahm das Tranchieren. Die Ellbogen in legerer Weise erhoben, die langen Zeigefinger gerade auf den Rücken von Messer und Gabel ausgestreckt, schnitt er mit Bedacht die saftigen Stücke hinunter [10, S. 23].

Виокремлені складники лексико-семантичного поля концепту ми уналежнюємо до ближньої периферії, оскільки вони показують, що порядок у сприйнятті персонажів пов'язаний з унормованістю, суворістю, регламентованістю зовнішнього та внутрішнього світів. У романі це виявляє себе, зокрема, у необхідності дотримання традицій та правил, установлених суспільством. У зазначеному вище прикладі складниками лексико-семантичного поля концепту ORDNUNG (як дотримання встановлених правил та традицій) є мовні одиниці, семантика яких окреслює особливості поведінки за вечерєю у родині Буд-

денброків друга сім'ї Лебрехта Крюгера: *leger* (невимушений), *gerade* (прямий), *ausgestreckt* (простягнутий), *erhoben* (піднятий), *Bedacht* (міркування, обдумування). Зазначені лексеми відображають спосіб поводження чоловіка за столом як регламентований правилами того часу: пальці на столових приборах та лікті розташовані так, як зобов'язує етикет; манера поведінки є обґрунтованою, вдумливою та невимушеною. Отже, дотримання правил та традицій (навіть на побутовому рівні) – це також своєрідне вираження порядку.

Відображення концепту HAUS у свідомості персонажів роману «Будденброки» реалізується в межах лексико-семантичного поля, яке формується на основі наявності двох аспектів його віднесеності (загальної та конкретної).

Конкретна віднесеність концепту HAUS стосується будівлі, яка об'єктивно наявна у фізичному просторі та належить родині Будденброк. Лексико-семантичне поле у цьому разі формується мовними одиницями способу функціонування, опису та характеристики будинку, а також ставлення до нього членів сім'ї.

Загальна віднесеність концепту HAUS передбачає існування у свідомості персонажів твору (як суб'єктів ментальності німецького етносу) його певної ментальної репрезентації, певного лінгвокультурного символу дому як важливого складника частини системи цінностей та пріоритетів, свідчення власного соціального та сімейного станів. Репрезентативний фонд такого аспекту вербалізації концепту становитимуть лексеми, що номінують почуття та емоції, фактори дійсності, які експліцитно, імпліцитно чи асоціативно його характеризуватимуть.

Ядро обох форм віднесеності становить лексема *das Haus*. У свідомості персонажів концепту HAUS сприймається у двох аспектах, як-от *Wohnung* (житло) і *Familie* (родина).

Ближню периферію лексико-семантичного поля концепту HAUS у творі формують лексеми, які відображають сприйняття його персонажами твору як «Житла». Сюди належать найменування елементів внутрішнього простору будівлі, мовні одиниці, які називають приміщення залежно від їх функціонального призначення, лексеми, що характеризують меблі та внутрішнє оздоблення дому. Дальню периферію зазначеного лексико-семантичного поля формують мовні одиниці, що реалізують розуміння персонажами концепту HAUS в аспекті «Родина». Сюди належать номінації членів сім'ї та лексеми, що характеризують їх ставлення одне до одного. Загалом, складовими частинами лексико-семантичного поля є мовні одиниці, які конотативно й контекстуально відображають характерні якості та властивості названих центральних елементів структурного утворення поля та вступають із ними у парадигматичні відношення.

Спостереження за мовним матеріалом роману містить, на нашу думку, практичне підґрунтя для зазначених тверджень. У наведеному нижче фрагменті тексту йдеться про ландшафтну кімнату як складову частину будинку:

Man saß im Landschaftszimmer, im ersten Stockwerk des weitläufigen alten Hauses in der Mengstraße, das die Firma Johann Buddenbrook vor einiger Zeit käuflich erworben hatte und das die Familie noch nicht lang bewohnte. Die starken und elastischen Tapeten, die von den Mauern durch einen leeren Raum getrennt waren, zeigten umfangreiche Landschaften, zweifarbig wie der dünne Teppich, der den Fußboden bedeckte, Idylle im Geschmack des 18. Jahrhunderts, mit fröhlichen Winzern ...Ein gelblicher Sonnenuntergang herrschte meistens auf diesen Bildern, mit dem

der gelbe Überzug des weißlackierten Möbel und die gelbseidenen Gardinen vor den beiden Fenstern übereinstimmten [10, S. 6].

Лексико-семантичне поле формується у зазначеному контексті ядром – іменником *das Haus*, а також ближньою периферією – лексемами, які номінують різні аспекти існування будинку: назви приміщень (*Landschaftszimmer* (ландшафтна кімната), *Raum* (приміщення, простір), їх функціональні складові частини (*der Stockwerk* (поверх), *die Mauern* (стіни), *der Fußboden* (нідлога), *das Fenster* (вікно), елементи внутрішнього оздоблення приміщень (*die Tapeten* (настінні килими), *der Teppich* (килим), *die Bilder* (картини), *die Möbel* (меблі), *die Gardinen* (штори, гардини), мовні одиниці, що характеризують чи описують зазначені номени, а також містять експліцитну чи імпліцитну вказівку на пов'язані з ними важливі дії (прикметники: *weiläufig* (просторий), *alt* (старий), *stark* (міцний), *elastisch* (еластичний), *umfangreich* (великий, широкий), *zweifärbig* (двоколірний), *dünn* (тонкий), *weißlackiert* (полакований у білий колір), *gelbseiden* (виготовлений із жовтого шовку), дієслова: *erwerben* (придбати), *bewohnen* (обживати, жити)). Семантика зазначених мовних одиниць, використаних у вказаному контексті, детермінує їх належність до лексико-семантичного поля концепту HAUS у романі «Будденброки», утворюючи сферу опису будинку, його внутрішнього оздоблення та характеризуючи сприйняття персонажами твору свого дому як важливої складової частини їх існування. Твердження про таке сприйняття будинку має своїм лексичним підґрунтям розширений та деталізований опис елементів приміщення, їх функціонального призначення та ролі у системі цінностей персонажів.

Особливість відображення концепту PÜNKTlichkeit у романі «Будденброки» полягає у специфіці німецької лінгвокультури, що реалізує його сприйняття як гранично близьке з точністю (*Genauigkeit*) та педантичністю (*Akribie*) [9, с. 124]. Можна припустити, що таке наближення спричинене ментальністю німецьких бюргерів кінця XIX століття, суб'єктами якої є персонажі твору. Вербальні та підтекстові вираження характеристик їх свідомості формують основу для спостереження за мовним матеріалом творів із метою виявлення лексичних одиниць відображення пунктуальності у свідомості їх персонажів. Пунктуальність є атрибутом точності та педантичності у всіх сферах життя (у справах, у родинних відносинах, в організації побуту та дозвілля).

Ядром лексико-семантичного поля зазначеного концепту є іменник *die Pünktlichkeit*. Периферію формують мовні одиниці, які характеризують сприйняття необхідності дотримуватись пунктуальності персонажами творів Т. Манна, а також відображають факти її порушення та зазначають відображення цього у свідомості героїв.

У наведеному нижче прикладі йдеться про надто довге очікування регулярного вечірнього пиття кави. Сприйняття такого запізнення у звичному розпорядку дня є виявом прагнення до пунктуальності та точності у всьому і прикладом вербально-контекстуального відображення цього концепту у творі. Із цих міркувань і на основі спостереження за мовним матеріалом твору виокремлено мовні одиниці, які є складниками лексико-семантичного поля пунктуальності:

Man hatte beim Kaffeetrinken ungewöhnlich lange gewartet, und man saß lange beieinander. Es war schon halb sieben Uhr, und über dem Priwal drüben begann sich die Dämmerung zu senken, als der Kommandeur sich erhob [10, S. 115].

Складниками лексико-семантичного поля концепту PÜNKTlichkeit у зазначеному фрагменті є іменник *die Uhr* (година, годинник). Завдяки точно вказаним орієнтирам у часі можна характеризувати сам факт порушення регламентованих норм дотримання часових стандартів стосовно тієї чи іншої події. Одним з аспектів відображення концепту PÜNKTlichkeit у свідомості персонажів роману є необхідність виконувати певні дії у відведений для них час. Таке прагнення видається наслідком загальної монохромності німецької культури. Це дозволяє уналежнювати до лексико-семантичного поля зазначеного концепту в романі «Будденброки» номінації часових координат, якщо вони порушуються або у їх межах не відбувається те, що заплановане заздалегідь: дієслово *warten* (чекати), прислівники *lange* (довго), *schon* (вже) та *ungewöhnlich* (незвичайно, нетипово).

У романах Т. Манна концепт PFLICHT реалізує себе як сприйняття необхідності виконання або ж невиконання тих чи інших дій та посідає одне з ключових та базисних місць у системі цінностей персонажів.

Відображення концепту PFLICHT у свідомості персонажів роману «Будденброки» реалізує себе в аспекті обов'язку перед родиною та/або перед фірмою. Ядром лексико-семантичного поля є лексема *die Pflicht* (обов'язок), периферію формують мовні одиниці, семантика яких (залежно від контексту) відображає опис, характеристику, обґрунтування зазначених аспектів.

Сприйняття обов'язку як наявності певних зобов'язань стосовно власної родини репрезентовано у романі як усвідомлення членами сім'ї необхідності певної діяльності або утримання від неї з метою забезпечення стабільності становища родини у суспільстві, гарантування її фінансової та соціальної забезпеченості. У часопросторі роману складно чітко розмежувати принципові відмінності в аспектах сприйняття обов'язку як зобов'язання стосовно родини або фірми. Можна припустити, що відсутність однозначних меж пояснюється особливостями сприйняття власної справи представниками суспільного прошарку вищої буржуазії, до якого належить родина Будденброків. Фірма є сімейною власністю, переходить від батька до сина, тому усвідомлення обов'язку перед нею зливається у свідомості суб'єктів твору із зобов'язаннями щодо родини, не суперечачи їм. Ядром лексико-семантичного поля є іменник *die Pflicht*. Складниками периферії є мовні одиниці, які характеризують специфіку сприйняття цього концепту та його відображення у свідомості персонажів твору.

Наведений нижче приклад дає можливість виокремити складники лексико-семантичного поля концепту в аспекті обов'язку перед родиною – усвідомлення членами сім'ї необхідності вдалого шлюбу як частини продовження родинних традицій. Лексика підтверджує зазначене:

– „*Wie dein Vater dir sagte: du hast Zeit zur Überlegung*“, – *fuhr die Konsulin fort. „Aber wir müssen dir zu bedenken geben, daß sich eine solche Gelegenheit, dein Glück zu machen, nicht alle Tage bietet, und daß diese Heirat genau das ist, was Pflicht und Bestimmung dir vorschreiben. Ja, mein Kind, auch das muß ich dir vorhaften. Der Weg, der sich dir heute eröffnet, ist der dir fortgeschriebene, das weißt du selbst recht wohl... [10, S. 99].*

Спостереження за мовою роману дало можливість виокремити лексичні одиниці, семантичні та прагматичні характеристики яких визначають їх як складники лексико-семантичного поля у зазначеному контексті, оскільки вони містять експлі-

цитну або імпліцитну вказівку на ставлення до обов'язку суб'єктів твору. Такими лексемами є іменник *die Bestimmung*, дієслова *müssen, vorschreiben, vorhaften*. У змісті зазначених слів міститься передбачення щодо доцільності виконання певної дії в майбутньому, чим стверджується необхідність її реалізації у певний час та певними суб'єктами. Можемо припустити, що в описаному контексті вони характеризують обов'язок як необхідність виконання передбачених становищем сім'ї дій для забезпечення її соціального та фінансового блага.

Висновки. Отже, у контексті спостереження за мовою роману Т. Манна «Будденброки» виокремлено п'ять базисних концептів, які є визначальними для буття персонажів творів: HAUS, ORDNUNG, ZEIT, PFLICHT, PÜNKTLICHKEIT. Типовими для представників родини Будденброків (роман „Buddenbrooks“) рисами є адекватна оцінка дійсності, перевага загальносімейного над особистісним, практичність, працьовитість, економність, самоповага, здоровий глузд та прагнення до впорядкування зовнішнього та внутрішнього світу.

Перспектива дослідження ментальності німецького народу у творах письменника полягає в розширенні кола романів, за якими проводиться спостереження, та у порівнянні особливостей ментально-психологічних характеристик персонажів великих та малих прозових творів.

Література:

1. Бетильмерзаева М.М. Ментальность в контексте информационного взаимодействия. *Научная мысль Кавказа*. 2010. № 1. С. 64–71.
2. Нечаева Н.В. Концепт ORDNUNG в немецкой языковой картине мира и его актуализация в институциональном типе дискурса : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки». Барнаул, 2011. 192 с.
3. Хакуй М.А. Лингвокогнитивные способы экспликации ментальности языковой личности Джона Голсуорси (на материале романа «Сага о Форсайтах») : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка». Майкоп, 2011. 271 с.
4. Гуревич А.Я. Средневековый героический эпос германских народов. «Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах». Библиотека всемирной литературы. Серия первая. Том 9. Москва : Художественная литература, 1975. 750 с.
5. Історія європейської ментальності. Серія: Культурологія / заг. ред. Петера Дінцельбахера. Київ : Літопис, 2004. 722 с.
6. Карасик В.И. Этноспецифические концепты. *Введение в когнитивную лингвистику*. 2005. № 6. С. 61–105.
7. Флакман А.М. Немецкий язык как отражение ментальности его носителей : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки». Нижний Новгород, 2005. 185 с.
8. Волощук С.В. Франц Кафка і Томас Манн: два типи модерністського художнього мислення (дисгармонійного і гармонійного). *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. Київ : Антросвіт. 2007. № 10. С. 54–57.
9. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 322 с.
10. Mann Th. *Buddenbrooks. Verfall einer Familie*. Moskau : Verlag für fremdsprachige Literatur, 1956. 1121 S.
11. Воркачев С.Г. Вариативные и ассоциативные свойства телеономных лингвоконцептов. Волгоград : Парадигма, 2005. 214 с.

Koroliova N. The conceptsphere of the idiosyle of Thomas Mann (on the material of the novel "Buddenbrooks")

Summary. The article deals with the peculiarities of lexical and semantic reflection of concepts, which are the basic valoratives of the behavior of the characters of Thomas Mann's novel "Buddenbrooks". Specific aspects of perception of these concepts are indicated; the linguistic components of the core and the periphery of their lexical-semantic fields are established. Lexis in the complex of its semantic connections is an important component of the system of means of reflecting of the German mentality in the works of T. Mann. The whole complex of words and their meanings, visual capabilities, is important for understanding of its originality. [1, p. 65]. The semantics of lexical elements, that reflect the mental and behavioral norms and mental and psychological specific features of the characters of the novel as subjects of the mentality of the German people is indicated through the semantic components of lexical-semantic fields. The lexical-semantic field represents a complex of linguistic units, which express the certain concept [2, p. 59]. The basic concept is an ideal element, while the integrated words, which are in a certain interrelation with each other, are its material embodiment. The basis for the selection of semantic fields can be formed by the common semantic, conceptual meaning, which are represented in the system of phenomena of reality. The semantic field depends on the national perception of the world and represents a way to reflect the linguistic view of the world of different people. The core of the semantic field and the concept express the same semantic features [3, p. 60]. Actuality of the article is related to the modern paradigm of linguistic researches in regards to the interrelation of language, culture and thinking of the people. The originality of the material is determined by the establishment of mental and psychological traits of characters in the novel, which is based on the interpretation of semantics and pragmatics of lexical elements, which are part of certain lexical and semantic fields.

It is established that the reflection of the national mentality in the roman is carried out with the help of linguistic means, which explicitly or implicitly mark the lexis, used for description of the characters as subjects of the German mentality.

Key words: national mentality, mental features, lexical-semantic field, language expression, mental-psychological portrait, stylistic interpretation.